

KLASİK DÖNEM Şİİ KAVRAMLAŞMA SÜRECİNDE ŞİİRİN TAŞIYICI ROLÜ

Kadri YILDIRIM*

ÖZET

Aslında şiir, ait olduğu dönemde şekillenen sosyal, siyasal ve dinsel olguları yansıtan çok önemli bir vesikadır. Günümüzde gazeteleri yoluyla kendi görüşlerinin propagandasını, karşı görüşlerin de antipropagandasını yapan gazetecilerin üstlendikleri rolün bir benzerini klasik dönemde şiir yoluyla şairler üstlenmişlerdir. Bundan dolayıdır ki belli bir dönemde bir ekole ait kavramları yansıtan şiirler her zaman birinci elden kaynak olarak kabul edilmiştir. Şîa'nın, teorik süreç olarak Asr-ı Saadetle başlayan, isyan süreçleri olarak Emevi ve Abbasi dönemlerinde şekillenen ve Fatimiler döneminde farklı boyutlar kazanan mezhebî kavramları, bu dönemlere ait şiir-lere yansımıştır. Bu şiirlerin büyük çoğunluğu Şîi şairlere, bir kısmı da muhalif şairlere aittir. Biz bu makalemizde bu şiirleri ve içerdikleri mezhepsel kavramları incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Şîi, imam, imamet, vasî, ismet, ric'at, mehdî, devir, cefr.

THE ROLE OF POETRY AS A MEDIUM IN THE FORMATION OF THE SHIA TERMINOLOGY IN THE CLASSICAL PERIOD

Abstract: Poetry is a significant genre which reflects the making of the social, political and religious phenomena of its own time. The role played by poetry in the classical period is akin to the role the contemporary journalists play in the propagation of their own opinion and the dismissal of counter-opinions through the pages of their newspapers. Hence the reason why the conceptual apparatus of poems produced by certain schools are regarded as primary resources for historical inquiry. The sectarian Shia terminology which developed theoretically during the Islamic Golden Age, shaped in the course of rebellions during the Umayyad and Abbasid periods, and diversified during the Fatimid era are all reflected in the Shia poetry produced in each period. Most poems of this era belong to the Shia poets while some were written by dissident poets. This article shall investigate the poems in question and the sectarian terminology used therein.

Key words: Shia, imam, imamet, vasî, 'ismat, ric'at, mahdi, davr, cafr.

* Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, kyildirim21@yahoo.com.

GİRİŞ

Fırkalar arası mücadele süreçlerinde siyasal ve dinsel açıdan şekillenen mezhebî kavramların sonraki nesillere aktarılmasında şairler ve onların birer vesika değerinde olan şiirleri köprü görevi görmüştür. Emeviler döneminde birbirleriyle kıyasıya savaşan "Emevî", "Şîî", "Haricî" ve "Zubeyrî" fırkalarının bu savaşlarında sadece kılıç değil, bazen kılıçtan daha fazla etkili olan şairler ve onların şiirleri de devreye girmiştir. Zubeyrî fırkanın daha Emeviler döneminde varlık sahnesinden çekilmesinden ve Haricîlerin de epeyce zayıflamasından sonra girilen Abbasiler döneminde bu kez "Şîî" şairlerle birlikte "Abbasi" ve "Mu'tezilî" şairler de sahneye çıkmış ve mezheplerinin bazı temel kavramlarını şiirlerine yansıtmışlardır. Şîî şairleri destekleyen ve dolayısıyla Şîî'nin mezhebî kavramlarının bütün netlikleriyle ortaya çıkmasında rol oynayan iki devletten daha söz etmemiz gerekir. Bunlardan biri Mağrib, Mısır ve Şam bölgelerinde hüküm süren Fatımîler; öbürü ise Fars ve Irak bölgelerinde kurulmuş olan Büveyhîlerdir.

Anılan dönemlerde her biri kendi fırkasının propagandasını, karşı fırka veya fırkaların da anti propagandasını yapan ve mezhepleriyle ilgili kavramların tescil edilmesinde ve aktarılmasında taşıyıcı rol oynayan birçok şairle karşılaşmaktayız. Bu araştırmamızda çoğu Şîî olan klasik dönem şairlerin taşıyıcı rol oynayarak şiirlerine yansıttıkları temel mezhebî kavramlar üzerinde duracağız. Ancak önce Şîî/Alevî kavramlarına ve bunların kapsamlarına bir göz atalım.

1. ŞİÎ / ALEVÎ KAVRAMLARI VE KAPSAMLARI

1. 1. Şîî

Cevherî (393/1003) ve İbn Fâris (ö. 395/1004) gibi klasik dönem lügat yazarlarına göre Arapçada "ş-y-'a" kökünden türeyen kelimeler "taftar", "yardım" ve "fırka" anlamlarını ifade ederler.¹ Dolayısıyla bu kökten türeyen "Şîî", Ali'nin taraftarlığını yapıp ona yardım eden ve onun bütün sahabîlerden üstün olduğunu savunup halifelüğün herkesten çok onun hakkı olduğunu benimseyenlere verilen genel isimdir.² Feyrûzabadî (ö. 817/1414)'ye göre çoğulu "eşyâ'" ve "şîya'" olan "Şî'a" hem tekil, ikil ve çoğul hem de eril ve dişil olarak kullanılmaktadır.³ Şîa terimi Kur'an'da ve bazı hadislerde de taraftar anlamında kullanılmıştır. Örneğin, Kur'an'da Hz. Musa ve kavga eden iki adam hakkında şöyle denilmektedir: "*Musa herkesten habersiz bir şekilde şehre girdi ve orada birbiriyle kavga eden iki adam gördü. Adamlardan biri kendi şîasından, öbürü ise düşmanlarından. Kendi şîasından olan adam düşmanına karşı ondan yardım istedi. Bunun üzerine Musa düşman olana bir yumruk vurdu ve onu öldürdü*".⁴ Rivayete göre Hz. Peygamber Hz. Ali'ye şöyle de-

¹ Bkz. el-Cevherî, *es-Sihâh: Tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-Arabiyye*, III, 1240; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, III, 235.

² el-Eş'arî, *Makalâtu'l-İslamiyyîn ve'huilâfu'l-musallîn*, I, 65.

³ el-Feyrûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-muhît*, III, 49.

⁴ Kasas: 28/15.

miştir: "Sen ve senin şîan suya kanmış ve yüzünüz ak olarak havuzumun başına gelirken, düşmanların oraya susuz ve yüzleri kara olarak geleceklerdir".⁵

Bazı görüşlere göre Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra ortaya çıkan ve Hz. Ebubekir (ö. 13/634)'in seçilmesiyle sonuçlanan halifelik tartışmalarında Hz. Ali (40/661)'nin üstünlüğüne inanıp onun halife olmasını savunan bir kesim vardı. Bunlara daha o zaman "Ali'nin taraftarları" anlamında "Ali'nin Şiîleri" deniliyordu.⁶ Ahmed Emîn o sıralarda bazı Müslümanların "Peygamber'in halifesi olmaya en layık olanlar Ehl-i Beyt mensuplarıdır" dediklerini ve bunların ileride kitlesel bir güç olarak ortaya çıkan Şiîler'in çekirdek kadrosu sayıldıklarını belirtmekte ve Ali'nin üstünlüğünü savunan bu sahabîlerden bazılarının şunlar olduğunu nakletmektedir: Ammâr b. Yasir (ö. 37/657), Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/652), Selman-ı Farisî (36/656), Cabir b. Abdullah (ö. 78/697), Abbas (ö. 32/653) ve oğulları, Ubeyy b. Ka'b (ö. 30/650), Huzeyfe b. el-Yemân (ö. 36/656) ve daha birçokları.⁷ Bernard Lewis bu kadronun bir inanç ekolü olarak değil, halifelik seçimi bağlamında siyasî bir hareket olarak ortaya çıktığına dikkat çekmektedir.⁸

İbnu'n-Nedîm (ö. 438/1047)'in kaydettiğine göre Hz. Osman (ö. 35/656) şehit edildikten sonra Talha b. Ubeydullah (ö. 36 /656) ve Zubeyr b. el-Avvâm (ö. 36/656) yanlarına Hz. Aişe (ö. 58/678)'yi de alarak Hz. Ali'yi onun öldürülmesi karşısında sessiz kalmakla suçlamış ve aralarında bazı anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bu sırada Hz. Ali'yi savunan bir kitle vardı ki Hz. Ali onlar hakkında "benim şîilerim" diyordu.⁹ Taha Hüseyin'e göre başlangıçta Ali'yi destekleyen Iraklılara "Ali'nin Şiîleri", Muaviye (ö. 60/680)'yi destekleyen Şamlılara da "Muaviye'nin Şiîleri" denilmiş, fakat Ali'nin öldürülmesinden sonra bu terim sadece onun taraftarları hakkında kullanılmıştır.¹⁰ Şiî teriminin üç aşaması olduğunu söyleyen Şeybî'ye göre Şiîlik İslam içinde bir kitleleşme hareketi olarak ilk kez Hz. Peygamber zamanında su yüzüne çıkmış, Osman'ın öldürülmesinin ardından siyasî eğilimleri belirgin bir hale gelmiş ve Hüseyin (ö. 61/680) şehit edildikten sonra sadece Hz. Ali'yi ve onun çocuklarını savunan kitleler için kullanılmıştır.¹¹

Emevî şairlerden Ka'b b. Cu'ayl (ö. 55/675)'in kendisine yönelik eleştirel bir kasidesini duyan Hz. Ali, Şiî şairlerden Necaşîye¹² "benim yerime sen cevap ver!"

⁵ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, IX, 131.

⁶ en-Nevbahtî, *Firaku's-Şîa*, s. 15.

⁷ Bkz. Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslam*, s. 14, 267.

⁸ Bkz. Bernard Lewis, *The Origins of Ismailism*, s. 23.

⁹ İbnu'n- Nedîm, *el-Fihrist*, s. 217.

¹⁰ Bkz. İrfan Abdulhamid, *İslam'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, s. 18.

¹¹ Bkz. Şeybî, *es-Sıla beyne't-tasavvuf ve't-reşeyyü'*, s. 12, 120.

¹² Rengin'in esmerliğinden dolayı Necaşî olarak meşhur olan şairin asıl adı Sem'an veya Kays'tır. Keskin hicivleriyle bilinen şair, çağdaşları olan şairlerden İbn Mukbil ve Abdurrahman b. Hassan'ı hicvetmiş, bundan dolayı da Hz. Ömer tarafından cezalandırılmıştır. Hicivlerinden Muaviye'nin de nasibini aldığı bu şair Sıffin Savaşı'nda Hz. Ali'nin saffında savaşmış ve 40 / 660 yılında vefat etmiştir. Bkz. Hayruddîn Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 207; Azîze Fevâl Babetî, *Mu'cemu's-şu'arai'l-muhadramin ve'l-Umeviyyin*, s. 491.

deyince Necaşî hemen karşılık vermiştir. Bu kasidede içinde "Şîî" teriminin çoğulu olan "Eşya" teriminin geçtiği ilgili beytinde Necaşî muhalif kanada şöyle seslenmektedir:¹³

جَعَلْتُمْ عَلِيًّا وَأَشْيَاعَهُ نَظِيرَ ابْنِ هِنْدٍ أَمَا تَسْتَحُونَ؟
Ali ve onun Şîîlerini Hind'in oğluyla bir tuttunuz
Siz böyle yapmaktan hiç utanmıyor musunuz?

Kumeyt b. Zeyd (ö. 126/744) "Hâşimiyyât"ında geçen bir beytinde Ehl-i Beyt'in Haşimî kanadı için "onlar benim şîîlerimdir" derken beytin akışından bu terimi grup ve fırka anlamında kullandığı anlaşılmaktadır.¹⁴

فَهُمْ شِيعَتِي وَقِسْمِي مِنَ الْأُمَّةِ حَسْبِي مِنْ سَائِرِ الْأَقْسَامِ
Ümmet arasında onlar benim fırkamdır
Diğer gruplar içinde onlar bana yetiyor

1. 2. Alevî

Edebiyat araştırmacısı Hûfî'nin kaydettiklerine göre Hz. Ali'nin sağlığında onun taraftarları "Şîî" olarak adlandırıldıkları gibi "Alevî" olarak da adlandırılırdı. Bu ikili kullanım Emeviler dönemi boyunca da devam etmiştir. Bu sıralarda Muaviye'nin taraftarlarına "Osmanîler" deniliyordu. Fakat Abbasiler devleti kurulduğunda "Alevî" ve "Osmanî" isimleri bırakılmış ve Müslümanlar "Şîî", "Sünnî" ve "Haricî" olmak üzere üç isimle anılır olmuşlardır.¹⁵ Yazarın dikkat çektiği bir nokta da Alevî ve Şîî kavramlarının Ali ve oğulları bağlamındaki kullanımlarıdır. Zira ona göre "Alevî" terimi sağlığında Ali'yi, "Şîî" ise ondan sonra çocuklarını destekleyenler için kullanılmıştır.¹⁶

Şehristanî (ö. 548/1153) Şîâyı beş ana fırkaya, bu fırkaları da ılımlı ve aşırı kanatlarıyla bazı alt gruplara ayırmaktadır. Burada sadece ismen vermek istediğimiz bu fırkalar ve alt grupları şunlardır:

1. Keysâniyye
 - Muhtâriyye
 - Hâşimiyye
 - Beyâniyye
 - Rızâmiyye
2. Zeydiyye
 - Cârûdiyye
 - Süleymaniyye

¹³ Bkz. Hûfî, *Edebu's-siyâse fi'l-asri'l-Umevî*, s. 199.

¹⁴ Kumeyt b. Zeyd, *Hâşimiyyât*, s. 37.

¹⁵ Hûfî, *Edebu's-siyâse*, s. 29.

¹⁶ Hûfî, *Edebu's-siyâse*, s. 48.

Sâlihiyye ve Batriyye

3. İmâmiyye

Bâkırıyye ve Ca'feriyye

Nâvûsiyye

Eftahiyye

Şumeytiyye

İsmâiliyye

Mûseviyye ve Mufaddıla

İsnâ Aşeriyye

4. Ğulât (Aşırı uçlar)

Sebeiyye

Kâmiliyye

Albâiyye

Muğîriyye

Mansûriyye

Hattâbiyye

Keyyâliyye

Hişâmiyye

Nu'mâniyye

Yûnusiyye

Nusayriyye ve İshâkiyye

5. İsmâiliyye

2. ŞÎA'NIN KLASİK ŞİİRE YANSIYAN TEMEL MEZHEBÎ KAVRAMLARI

2. 1. İmamet ve İmam

Şîî tasavvurun mihverini ve diğer mezhebî kavramların doğrudan veya dolaylı kaynağını "*imamet*" oluşturmaktadır. Nitekim her kavramı yerinde açıklarken de göreceğimiz gibi, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber tarafından imam olarak tayin edildiği Şîa düşüncesinden "*nass*", "*tayin*" ve "*vasî*"; imamların masum olduklarına ilişkin tasavvurdan "*ismet*"; imamların daha ruhlar âlemindeyken de imam oldukları ve imamet görevlerini birbirlerine devrettikleri inancından "*devir*"; Kur'an ayetlerinin hem zahirî hem de batınî yönlerinin olduğu ve onların batınî anlamlarını sadece imamların bildiği fikrinden "*tenzîl*" ve "*te'vîl*"; Hz. Ali'nin kendisinden önceki halifelere, ondan sonra gelen imamların da kendi dönemlerindeki halifelere konjektör gereği bîat ettikleri anlayışından "*takiyye*"; ölmediklerine inanılan bazı imamların belirli yerlerde gizlendikleri ve zamanı geldiğinde bunların geri dönekleri ve zulümle dolan dünyayı adaletle dolduracakları inancından da "*gaybet*", "*avdet*" (*ric'at*) ve "*mehdî*" kavramları geliştirilip şekillendirilmiştir.

"E-m-m" kökünden gelen "imamet" sözlükte öncülük anlamına; aynı kökten gelen "imam" da önder anlamına gelmektedir. Nitekim Allah'ın Hz. İbrahim'e

hitap ettiği "ben seni insanlara imam yapacağım"¹⁷ ayetinde geçen imam kelimesi önder anlamında kullanılmıştır.¹⁸ Sözlük anlamıyla imam kendisine uyulan bir yol göstericidir. Onun gösterdiği yol doğru olabildiği gibi yanlış da olabilir. Bir kafileye yol gösteren kılavuz o kafilenin imamı sayıldığı gibi bir sıbyan mektebinde çocuklara ders veren öğretmen de o çocukların imamı sayılır.¹⁹ Cevherî'ye göre kendisine uyulan kişi anlamına gelen imam kelimesi bina ustasının duvara denge ve tesviye kazandırmak için kullandığı tahta, toprak tümseği ve yol anlamlarına da gelmektedir.²⁰ Görüldüğü kadarıyla kendisine uyulan kişi için kullanılan imamın bâriz özelliği olan yol göstericilik bina ustasının kullandığı tahtada, toprak tümseğinde ve yolda da kendini göstermektedir. Zira söz konusu tahta da ustaya tesviye ve dengenin nasıl yapılacağı hususunda yol göstermektedir. Bunun yanında yolun kendisi de kişiyi belirli bir hedefe ulaştırmada bir kılavuzluk görevi yapar, toprak tümseği de yüzeyin düz kısımlarına nispeten insana kendini gösterip bulunduğu mahal konusunda ona kılavuzluk eder.

İslâmî literatürde iki tür imamet göze çarpmaktadır. Biri namaz imameti, öbürü halifeliktir. Bu iki imameti birbirinden ayırmak için namaz imametini "imamet-i suğra" (küçük imamet), halifeliğe de "imamet-i kubra" (büyük imamet) denilmiştir.²¹

Başlangıçta sadece "namaz kıldırın" ve toplumda "reis" konumunda olan kişiler için kullanılan "imam" kelimesi Şîî anlayışla beraber zamanla semantik bir değişim geçirerek Hz. Peygamber ve Allah ile hem ruhsal hem nursal bağlantısı kurulan Hz. Ali ve soyundan gelenler için kullanılan dinsel ve siyasal bir terim haline gelmiştir. Bu bağlamda "resûl ve nebî ile imam arasındaki fark nedir?" sorusunun cevabı Şîî yazar Küleynî (ö. 329/940)'nin "el-Kâffî"sinde şöyle kaydedilmektedir: "Resûl kendisine Cebrail görünen, Cebrail'in konuştuğunu duyan ve vahiy alan kişidir. Nebî bazen vahiy sesini işiten fakat sesin sahibini görmeyen, bazen de sesin sahibini gören fakat sesin kendisini işitmeyen kişidir. İmam ise sesi işiten fakat sesin sahibini görmeyen kimsedir".²²

Dinsel ve siyasal otoritenin birlikte temsil edildiği imamet Şîa için İslam dininin temel rükünlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Örneğin İsmailî anlayışta bir kişinin Müslüman sayılması için yapılması ve inanılması gereken rükünlerden bahsedilirken, en başa "imamet" konularak bu rükünler şöyle sıralanmıştır:²³

1) İmamet

¹⁷ Bakara: 2/124.

¹⁸ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, III, 18.

¹⁹ Feyrûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-muhîr*, IV, 77-78; es-Sâlûs, *Akîdetu'l-imame inde's-Şîa el-İsnâaşeriyye*, s. 8.

²⁰ Bkz. Cevherî, *es-Sihâh*, V, 1860.

²¹ *Dairetu'l-Maariî'l-İslamiyye*, IV, 391.

²² el-Küleynî, *el-Kâffî*, s. 82.

²³ Kadî Nu'man, *De'âimu'l-İslâm*, I, 2.

- 2) Taharet
- 3) Namaz
- 4) Zekat
- 5) Oruç
- 6) Hac
- 7) Cihad

İbn Haldûn (ö. 808/1405) Şiî anlayıştaki imam ve imametin önemi hakkında özetle şunları söylemektedir: Ümmetin seçimine bırakılmayacak kadar önemli olan imamet dinin rükünlerinden biridir. Peygamberin bunu göz ardı etmesi ve ümmete havale etmesi caiz değildir. Bilakis ümmet için bizzat onun bir imam tayin etmesi gerekir. Tayin edilen bu imam büyük küçük bütün günahlardan masum olur. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in tayin ettiği imam Hz. Ali'dir.²⁴

Şiî yazarların önde gelenlerinden Küleynî de imamın önemine şöyle dikkat çekmektedir: "Allah yeryüzünü âdil bir imamdan boş bırakmaktan münezzehtir. Müslümanlar dine fazladan bir şeyler ekleseler imam bunu çıkarır; dinden bir şey eksilteler imam onu tamamlar. İmam Allah'ın kulları için bir "hüccetullah"tır. Yeryüzünde iki kişiden başka kimse kalmasa bile onlardan birinin imam olması gerekir. Kim "Ehl-i Beyt" imamlarının imamlığını tanımazsa Allah'ı da tanımamış olur".²⁵

Hişâm b. Hakem (ö. 179/795) imamda bulunması gereken nitelik ve şartları sekiz olarak belirler. Bunlardan dördü imamın nesebi ile ilgili olup şunlardır: Saygın bir ırk, saygın soy, saygın bir kabile ve saygın bir aile. Diğer dördü imamın kendisi ile ilgili olup onlar da şunlardır: insanların en bilgini olması, tüm günâh ve hatalardan masum olması, insanların en cesuru ve en cömerdi olması. Yazar Metin Bozan'ın da dikkat çektiği gibi nesep ile ilgili olan niteliklerde Hz. Peygamber ve ailesi dikkate alınmış, bununla imamın Hz. Peygamber'in ailesinden olması gerektiğine işaret edilmiştir.²⁶

Mensup olduğu Tağlib kabilesi ile birlikte Muaviye'nin yanında yer alan şair Ka'b b. Cu'ayl, Hz. Ali taraftarlarının onu "*imam*" olarak gördüklerini bir beytinde şöyle dile getirmektedir:²⁷

فَقَالُوا عَلِيُّ "إِمَامٌ" لَنَا فَقُلْنَا رَضِينَا ابْنَ هِنْدٍ رَضِينَا

Dediler ki "Ali bizim için imamdır / onu kabul ettik"

Biz de onlara "Hind'in oğlunu kabul ettik" dedik

Şiî şair Kuseyyir Azze (ö. 105/723) bir şiirinde Kureyşî olduklarını söylediği dört imam olarak Hz. Ali ile üç oğluna ve onların imamlıklarına şöyle dikkat çekmektedir:²⁸

²⁴ Bkz. İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 527.

²⁵ Küleynî, *el-Kâfî*, s. 85.

²⁶ Bkz. Metin Bozan, *İmâmiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, s. 99-100.

²⁷ Hûfî, *Edebu's-siyase*, s. 152.

أَلَا إِنَّ الْأَئِمَّةَ مِنْ قُرَيْشٍ وَوَلَدَةَ الْحَقِّ أَرْبَعَةٌ سِوَاءُ
عَلِيِّ وَالثَّلَاثَةَ مِنْ بَنِيهِ هُمْ الْأَسْبَاطُ لَيْسَ بِهِمْ خَفَاءُ
*Haberiniz olsun! Kureyş'ten dört imam vardır
Birbirine denk bu hak idareciler şunlardır:*

*Biri Ali, diğer üçü de onun çocuklarıdır
Onlar hakkında hiçbir gizlilik yoktur*

2. 2. Vasî ve Nass

Vasî teriminin türediği "v-s-y" kökü birleştirme ve ulaştırma anlamını ifade etmekte, dolayısıyla bu kökten türeyen kelime ve terimlerde doğrudan veya dolaylı olarak bu anlam söz konusu olmaktadır. Örneğin yere "vasiye" denilmesinin nedeni üzerindeki bitkilerle birleşik olmasıdır. Bir kimsenin yaptığı sözlü "vasiyet" de bu anlam kapsamında değerlendirilmektedir. Çünkü vasiyete konu olan sözler ilgili mercilere ulaştırılır.²⁹ Bu bağlamda hem etken hem de edilgen ortaçağ anlamlarını ifade eden "fe'ülün" ölçüsündeki "vasiyyun" (vasî), ilgili görev ve mesajı kendisinden sonra gelen birine ulaştırılan veya bu görev ve mesaj kendisine ulaştırılan kişi demektir.

İmam ve vasînin iç içe olduğu Şiî anlayışa göre imamet mekanizması "nass"a dayalı bir "vasiyet" şeklinde işler. Vasayetin nübüvvetten daha düşük fakat imametten daha üstün bir derecede görüldüğü Şîa inancına göre Hz. Peygamber Hz. Ali'yi nass yoluyla vasî olarak tayin etmiştir.³⁰ Şiî tasavvurda nassın iki türünden bahsedilmektedir: Açık nass, gizli nass.

1) *Açık nass*: Bu nass türüne başlıca üç örnek verilmektedir. Birincisi ve en önemlisi Hz. Peygamber'in Veda Haccı'ndan dönerken Mekke ile Medine arasında yer alan "Gadîr-i Hum"da Hz. Ali'nin elini tutarak sahabeye hitaben söylediği rivayet edilen şu sözlerdir: "Ben kimin mevlâsı (efendisi) isem Ali de onun mevlâsıdır. Allahım! Ona dost olanın dostu, ona düşman olanın da düşmanı ol". Şîa inancına göre Hz. Peygamber bunları söyledikten sonra Hz. Ömer Hz. Ali'ye hitaben "Sen artık erkek kadın her mü'minin efendisi oldun" demiştir. İkincisi Hz. Peygamber'in "sizin en doğru hüküm vereniniz Ali'dir" sözüdür. Zira en doğru hüküm veren kim ise onun imam olması gerekir. Üçüncüsü ise Hz. Peygamber'in "benim vasîm ve benden sonra bu işi üstlenecek kişi olarak kim hayatı pahasına bana bîat etmek ister?" diye sorduğunda Ali'den başka kimsenin ona bîat etmesidir.³¹ Şiî ağırlıklı rivayetlere göre Hz. Peygamber'in Ğadîr-i Hum'da söylediklerinin ardından onun özel şairi Hassan b. Sabit (ö. 54/674) bu konuda bir şiir söylemek için Hz. Peygamber'den izin istemiş, izin verilmesi üzerine Hassan

→

²⁸ Bkz. eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, s. 135; Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslam*, s. 273.

²⁹ Bkz. Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2525; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyîsi'l-luğa*, VI, 16

³⁰ Hicazî, *el-Hitabu's-siyasî fi's-şîri'l-Fatimî*, s. 101.

³¹ Hûfî, *Edebu's-siyase*, s. 64-65.

içinde Ğadîr-i Hûm tabirinin geçtiği beyti de içeren bir şiir söylemiştir. Bu şiirden üç beyit şöyledir:

بِحُمْ وَأَسْمِعَ بِالنَّبِيِّ مُنَادِيًا	يُنَادِيهِمْ يَوْمَ الْغَدِيرِ نَبِيَّهُمْ
وَلِيَّهُ فَكُونُوا لَهُ أَنْصَارَ صِدْقٍ مُؤَالِيًا	فَمَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَهَذَا
وَلِيَّهُ وَكُنْ لِلَّذِي عَادَا عَلِيًّا مُعَادِيًا	هَذَا دَعَا: اللَّهُمَّ وَالِ

*Ğadîr-i Hum günü seslendi onlara peygamberleri
Dinlemeye çok layıktır böyle bir çağrıcının sözleri*

*Ben her kimin mevlası isem bu da onun mevlası
Öyleyse ona candan dost olup, olun onun yardımcısı*

*Orada (Ğadîr-i Hum'da) Peygamber şöyle bir dua etti:
"Allahım! Ali'nin dostuna dost, düşmanına düşman ol" dedi*

Ğadîr-i Hum tabiri Kumeyt'in "Haşimiyât"ında da geçmektedir. Kumeyt ilgili beyitte Hz. Peygamber'in Ğadîr-i Hum'da kendisinden sonra yöneticiliğe (vilayet) Hz. Ali'yi atadığına ve bu konudaki emrine itaat edilmesi gerektiğine şöyle işaret etmektedir.³²

حُمُّ أَبَانَ لَهُ الْوَلَايَةَ لَوْ أُطِيعَا	وَيَوْمَ الدَّوْحِ دَوْحُ غَدِيرٍ
<i>Ğadîr-i Hum günü büyük ağacın yanı başındaydı</i>	<i>Kendisine itaat edilsin diye yöneticiliği ona açıkladı</i>

2) *Gizli (dolaylı) nass*: Şiîler daha çok iki şeyi Hz. Ali'nin imamlığına dolaylı işaret eden birer nass olarak yorumlarlar. Birincisi Berâe suresi indiği sırada bu sureyi mevsim olarak tabir edilen kalabalık kitlelerin bulunduğu yerlerde ilan etmek üzere Hz. Ali'yi görevlendirmesi. İkincisi ise Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer dururken komutanlığı bir keresinde Usame b. Zeyd (ö. 54/674)'e, bir keresinde de Amr b. As (ö. 43/664)'a vermesine rağmen Hz. Ali'nin başına kimseyi komutan tayin etmemesidir.³³

Hz. Ali'nin halifeliği ile ilgili en erken metinlerden biri onunla Hz. Abbas arasında geçen konuşma metnidir. Hz. Abbas'ın bu konuşmada kullandığı "fe evsâ" (cümlelerin akışına göre "bizi tavsiye etsin") fiili dikkat çekicidir. Önemine binaen bu konuşmayı Ahmed Emîn'in "*Fecru'l-İslam*"ından aktarıyoruz:

"Rivayete göre vefatıyla sonuçlanan hastalığı sırasında insanlar, Hz. Peygamber'in yanından gelen Ali'ye "ey Ebû Hasan, Allah'ın Resûlü nasıl sabahladı?" diye sordular. Ali, "Allah'a hamd olsun, iyileşmiş olarak sabahladı" diye cevap verdi. Bunun üzerine Ali'nin elini tutan Abbas kendisine şunları söyledi: "Allah'a yemin ederim ki Resûlüllah'ın bu hastalık sonucu vefat edeceğini görüyorum.

³² Kumeyt, *Hâşimiyât*, s. 197.

³³ Bkz. İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 528.

Zira ölmek üzere olan Abdulmuttalib Oğullarının yüz şekillerini iyi tanırım. Öyleyse bizimle gel de Resûlüllah'ın yanına gidelim ve bu işin (halifelik işinin) kimlere verileceğini ona soralım". Sözlerinin devamında Hz. Abbas'ın Hz. Ali'ye söylediği en önemli cümle şudur:

فَإِنْ كَانَ فِينَا عَلِمْنَا، وَإِنْ كَانَ فِي غَيْرِنَا كَلَّمْنَا فَأَوْصَىٰ بِنَا

Yani "eğer bu iş bize verilecekse onu şimdiden bilmiş olacağız. Yok eğer bizden başkasına verilecekse onunla konuşalım da bizi tavsiye etsin". Bunun üzerine Hz. Ali şöyle dedi: "Vallahi eğer ondan böyle bir şey istesek ve o da bize vermezse insanlar bir daha asla bunu bize vermezler. Bundan dolayı yemin ederim ki ben böyle bir istekte bulunmam".³⁴

Bundan çıkarabileceğimiz önemli sonuç şudur: Hz. Abbas Hz. Peygamber'in kendisinden sonra halife olarak Hz. Ali'yi "tavsiye" etmesini arzulamış, ancak Hz. Ali bu isteğin reddedileceğinden endişe duyarak kabul etmemiştir. Ulaşabildiğimiz kaynaklarda Şiânın en önemli kavramlarından biri olan "Vasî" ile Hz. Abbas'ın kullandığı cümlede geçen "evsa" fiili arasında kurulmuş bir ilişkiye rastlamadık. Dolayısıyla bu fiilden onun sözlük anlamları olan "önermek" veya "teklif etmek" anlamlarının anlaşılması ilk akla gelendir. Fakat bizim yine de üzerinde düşünmemiz gerekir.

Vasî'nin şiirde kullanılmasına ilişkin örneklere geçmeden önce Mu'tezilî-Zeydî yazar İbn Ebi'l-Hadîd (ö. 656/1258)'in konuya ilişkin yaklaşımına yer vermek istiyoruz. Bilindiği gibi Zeydîlere göre Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin imametini açık nass ile ilan etmemiş, belki bazı sözleriyle buna "işaret" etmiştir. İbn Ebi'l-Hadîd özetle şunları söylemektedir: "Bu konuda söylenenlere objektif ve insafla bakanlar, bunların şüpheden uzak olmadığını ve İmâmiyye mezhebince ileri sürüldüğü gibi, başka ihtimallere yorulmayacak kadar açık olan bir nassın bulunmadığını göreceklidir. İmâmiyye'nin bu konuda söylediklerini biz Zeydîler tasvip etmiyoruz. Zaten bu konuda delil gösterilen hadisler meşhur raviler tarafından değil, münhasıran Şiîler tarafından nakledilmektedir".³⁵

İlk İslamî dönemde özellikle Cemel ve Sıffin savaşları sırasında söylendiği belirtilen ve Hz. Ali'nin vasî oluşunu içeren bazı şiirler İbn Ebi'l-Hadîd tarafından kaydedilmiştir. Bunlardan bazı ilgili beyitleri aşağıda sunuyoruz:³⁶

Bedir Savaşı'na katılan sahabîlerden biri olan Ebu'l-Heysem b. et-Teyyihân'ın Hz. Ali'yi hem imam hem de vasî olarak gördüğünü gösteren beyti şöyledir:

إِنَّ الْوَصِيَّ إِمَامُنَا وَوَلِيِّنَا بَرِحَ الْخَفَاءُ وَبَاحَتِ الْأَسْرَارُ

Vasî bizim imamımız ve mevlâmızdır

Gizlilik kalkmış, sırlar açığa çıkmıştır

³⁴ Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslam*, s. 266-267.

³⁵ Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belağ*, I, 135.

³⁶ Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belağ*, I, 47-50.

Cemel Savaşı'nda Muhammed b. Hanefiyye (ö. 81/700) ile birlikte olan Ömer b. Harise el-Ensarî bu savaş sırasında onun hakkında şöyle demiştir:

سَمِيُّ النَّبِيِّ وَشَبِيهُ الْوَصِيِّ وَرَأَيْتُهُ لَوْ نَهَا الْعُنْدَمُ
Peygamber'in adaşdır, Vasî'nin benzeridir
Sancağı da kıızılağaç boyasının rengindedir

Zecr b. Kays el-Cu'fî yine Cemel Savaşı'nda muhaliflerine seslendiği aşağıdaki şiirinde Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra Kureyş'in en üstünü olduğuna ve ona "Vasî" unvanının Allah tarafından verildiğine vurgu yapmaktadır:

أَضْرِبُكُمْ حَتَّى تُقْرُوا لِعَلِيِّ خَيْرَ فَرِيشٍ كُلَّهَا بَعْدَ النَّبِيِّ
مَنْ زَانَهُ اللَّهُ وَسَمَّاهُ الْوَصِيَّ إِنَّ الْوَلِيَّ حَافِظُ ظَهْرِ الْوَلِيِّ

Vuracağım sizin boynunuzu Ali'nin hakkını kabul edene dek
Nebî'den sonra tüm Kureyş'in en hayırlısı olduğunu itiraf ederek

Allah'ın güzel kıldığı ve "Vasî" olarak adlandırdığı odur
Şüphesiz birinin dostu olan kişi dostuna arka çıkıp korur

Erken dönem Şîa şiirlerinde "vasî" kavramını Ebu'l-Esved ed-Duelî (69/688)'nin Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt sevgisi üzerine söylediği bir şiirinde geçen şu beyitte görüyoruz:

أَحِبُّ مُحَمَّدًا حُبًّا شَدِيدًا وَعَبَّاسًا وَحَمْرَةَ وَالْوَصِيَّ
Ben Muhammed'i çok seviyorum
Abbas'ı, Hamza'yı ve "Vasî"yi de çok seviyorum

Muhalif şairler tarafından söylenip içinde "Vasî"nin geçtiği şiirlere Cemal Vak'ası sırasında Hz. Aişe'nin askerleri arasında bulunan Benû Dabbe kabilesinden bir gencin söylediği bir şiirde geçen şu beyti örnek verebiliriz:

نَحْنُ بَنُو صَبَّاءَ أَعْدَاءُ عَلِيٍّ ذَاكَ الَّذِي يُعْرِفُ قَدَمًا بِالْوَصِيِّ
Biz Benû Dabbe kabilesi olarak düşmanınız Ali'ye
Hani şu eskiden beri "Vasî" olarak tanınan kişiye

Bu şiire atıfta bulunan Hûfî, bunun uydurulmuş bir şiir görüntüsü verdiğini, çünkü Hz. Ali'nin çok önceden Hz. Peygamber tarafından vasî olarak tayin edildiğini bilen birinin ona karşı mücadele etmemesi gerektiğini belirtmektedir.³⁷ Ancak şairin edilgen kullandığı "yu'rafu" (biliniyor, tanınıyor) fiilinden Hz. Ali'nin bizzat Hz. Peygamber tarafından "vasî" olarak tayin edildiği ve öyle bilindiği

³⁷ Hûfî, *Edebu's-siyâse*, s. 66.

anlamı çıkmamaktadır ki bu inanç onu Hz. Ali'ye karşı mücadele etmekten alıkoysun. Bu edilgen fiilden şairin Hz. Ali'nin eskiden beri onun taraftarlarının "vasî" olarak tanıdığı anlamını çıkarmanın daha isabetli olacağı düşüncesindeyiz. Dolayısıyla Hûfi'nin, bu şiirin uydurma olduğuna ilişkin gösterdiği gerekçe pek isabetli görünmemektedir.

Kumeyt'in "Haşimiyyât"ında "vasî" terimini içeren birkaç beyit bulunmaktadır. Aşağıda sunduğumuz örnekler bunlardandır:

وَالْوَصِيُّ الْوَلِيُّ وَالْفَارِسُ الْمُعَلِّمُ
تَحْتَ الْعَجَاجِ غَيْرُ الْكَهَامِ
Velî olan Vasî'dir, atı işaretli bir cengaverdir
*Savaş kasırgası altında zayıf birisi değildir*³⁸

Kumeyt aşağıdaki beytinde Hz. Hasan (ö. 49/669)'ı "Vasî'nin Vasîsi" olarak nitelerken vasîliğin Hz. Ali'den ona geçtiğine işaret etmektedir:

وَوَصِيُّ الْوَصِيِّ ذِي الْخَطِّ الْفَصْلِ
وَمُرْدِي الْخُصُومِ يَوْمَ الْخِصَامِ
O, kesin kararlı Vasî'nin Vasîsidir
*Kavgâ günü hasımlarını yere seren biridir*³⁹

Ayrıntılarda fark olsa da genelde Şîa'da, özelde de İsmailîler'de "vasî" olmak Hz. Ali ile sınırlı değildir. Vasîlik ondan çocuklarına ve torunlarına, onlardan da "Ehl-i Beyt" in daha sonraki kuşaklarına devredilmiş ve dünyanın sonuna kadar bu böyle devam edecektir. Bundan dolayıdır ki Fatimîler döneminin ünlü şairlerinden Temîm b. Muizz (ö. 374/985) dönemin halifesi olan kardeşi Azîz Billah (ö. 386/996)'ı da bu kategoriye dâhil etmiş ve onun için nazmettiği bir şiirin ilgili beytinde şunları söylemiştir:

فَيَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ وَابْنَ وَصِيِّهِ
وَحَسْبُكَ ذَا جَدَا وَحَسْبُكَ ذَا أَبِ
Ey Resûlullah'ın ve "Vasî"sinin oğlu olan soyca!
Yetiyo sana Resûlullah dedece, Vasî de babaca

Şiirlerinde "Vasî" terimini işleyen şairlerden biri de Sahib b. Abbâd (ö.385/995)'dir. Bu şair aşağıda sunacağımız iki beytinde Vasî'yi severek ve evladını üstün tutarak gireceği ateşi, ebedî kalacağı ama içinde Teymî (Ebubekir) ve 'Adî (Ömer)'nin de olacağı cennete tercih ettiğini şöyle dile getirmektedir:⁴⁰

دُخُولُ النَّارِ فِي حُبِّ الْوَصِيِّ
وَفِي تَفْضِيلِ أَبْنَاءِ النَّبِيِّ
أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ جَنَّاتِ عَدْنٍ
أَخْلَدُهَا بَتِيمٍ أَوْ عَدِيٍّ
Ben ateşe girsem bile Vasî'yi sevdiğim için
Peygamber'in torunlarını üstün bildiğim için
O ateş daha iyidir bana Adn cennetlerinden
Teym ve Adî ile oralarda ebedî kalmaktan

³⁸ Kumeyt, *Hâşimiyyât*, s. 29.

³⁹ Kumeyt, *Hâşimiyyât*, s. 33.

⁴⁰ Bkz. Ahmed Emîn, *Duha'l-İslam*, IV, 103.

Ehl-i Beyt'i övmeye ve düşmanlarından teberrî etmeye ilişkin on bin kadar beyti olan Sahib b. Abbâd, içinde "vasî"nin de geçtiği bir şiirinde şunları söylemektedir:⁴¹

قُلْتُ أُسْكُتُ يَا زَانِيَهُ	قَالَتْ تُحِبُّ مُعَاوِيَهُ
فَأَعَدْتُ قَوْلِي ثَانِيَهُ	قَالَتْ أُسَاتُ جَوَابِنَا
أُحِبُّ مَنْ نَسْتَمُ الْوَصِيِّ عَلَانِيَهُ	يَا زَانِيَةَ، يَا ابْنَةَ الْفِي زَانِيَهُ
وَعَلَى أَبِيهِ تَمَانِيَهُ	فَعَلَا يَزِيدَ لَعْنَةً

O, "Sen Muaviye'yi sever misin?" dedi bana
"Sus ey zinakar!" diye cevap verdim ona

"Bize kötü cevap verdin" karşılığını aldım
Önceden dediğimi ikinci kez tekrarladım

Ey zinakar! Ey iki bin zinakarın kızı seni!
Sevebilir miyim Vasî'ye açıkça söveni!

Yezîd'e ben sadece bir kez lanet ederim
Babasına gelince, sekiz kez lanetlerim

Şiîlerle muhalifleri arasındaki küfürleşme ve lanetleşmenin tarihçesine ve bu küfürleşme ve lanetleşmede rolü olan kişilere ışık tutması açısından Sahib'in bu şiiri dikkat çekicidir.

Genel anlamda Hz. Ali'nin "Vasî" tayin edildiğini gösteren hüküm olarak anlaşılan "nass" terimi Mihyar ed-Deylemî'ye ait bir şiirde yer alan aşağıdaki beyitte geçmiştir:⁴²

بِالْبَصِّ مِنْهُ فَهَلْ أَعْطَوْهُ أَوْ مَنَعُوا؟	وَقَائِلٍ لِي عَلَيَّ كَانَ وَارِثُهُ
Niceleri bana "Ali nass ile Peygamber'in varisiydi" diyorlar	
"Bu hakkını verdiler mi, vermediler mi?" diye soruyorlar	

2. 3. Tenzil-Te'vîl

Şiîlerin özellikle İsmâiliyye fırkasında Kur'an vahyine "tenzîl" ve "te'vîl" olmak üzere iki perspektiften bakma anlayışı önemli bir yer tutmaktadır. Hareket noktası, tenzîlin "zâhirî yorum", te'vîlin de "batınî yorum" olduğu bu anlayışa göre Hz. Peygamber avam tabakasına Kur'an'ın sadece tenzîl yönünü bildirmiş, onun te'vîl yönünü ilgilendiren işaret bilgileri ise Hz. Ali'ye tahsis edilmiş, ondan da sonraki imamlara geçmiş ve geçmektedir.⁴³ Doğal olarak avama verilen bilginin

⁴¹ Ahmed Emîn, *Duha'l-İslam*, IV, 113.

⁴² Ahmed Emîn, *Duha'l-İslam*, IV, 113

⁴³ Bkz. Kadî Nu'man, *Esasu't-te'vîl*, s. 7; Muhammed Kamil Hüseyin, *Fî Edebi Mısır el-Fatımiyye*, s. 7; Muhammed Mahmûd, *Mezhebu't-te'vîl 'inde Şîa el-Bâtıniyye*, (Basılmış Doktora Tezi), s. 162.

derecesi ile seçkinlere verilen bilginin derecesi aynı sayılmayan bu tasavvurda asıl önemli olan bilgi, batınî olanıdır.⁴⁴

Şüphesiz batınî te'vîlin önemli bir sacayağı "imamet"tir. İmamet fikrini güçlendirmek, onun kutsallığını pekiştirmek ve dinin olmazsa olmaz bir esası haline getirmek için dünya var olduğu sürece ümmetin başına geçecek olan her imam için batınî yorum mekanizması geliştirilmiştir. Bunu daha da pekiştirmek için müteşâbih ayetlerin kastedildiği "te'villerini Allah'tan ve derin âlimlerden başka kimse bilmez"⁴⁵ ayetinde geçen "derin âlimler" imamlar olarak yorumlanmıştır.⁴⁶

Te'vîl anlayışı erken bir döneme dayanmaktadır. Şehristanî'ye göre Keysaniler grubunun nispet edildiği Keysan, Hz. Ali'nin hizmetçisidir ve Muhammed b. Hanefiyye'den ders almıştır. Ancak bu zât hakkında abartılı görüşler ileri sürülmüştür. Bu bağlamda onun bütün ilimlere vakıf biri olduğu, "te'vîl" ilminin tüm sırlarını bildiği, Hz. Ali ve Muhammed b. Hanefiyye'den hem "zahir" hem de "batın" ilimlerinin inceliklerini öğrendiği iddia edilmiştir.⁴⁷

Günümüze ulaşan erken döneme ait şiirler arasında "tenzîl" ve "te'vîl" kavramlarını içeren bir örneği Ammar b. Yasir'de görüyoruz. Sıffin Savaşı'nda Muaviye'ye karşı Hz. Ali'nin saffında yer alan Ammar muhalif kanada yönelik söylediği bir recezde geçen aşağıdaki beyitte şunları söylemektedir:⁴⁸

نَحْنُ ضَرَبْنَاكُمْ عَلَى تَنْزِيلِهِ فَأَلْيَوْمَ نَضْرِبُكُمْ عَلَى تَأْوِيلِهِ
Önceleri vurduk sizi Kur'an'ın tenzîlinden dolayı
Bugün de vuruyoruz sizi onun te'vîlinden dolayı

Ammar'ın bu sözlerinde geçen "tenzîl" ve "te'vîl" terimlerinden Şiîlerin daha sonra imamlar bağlamında ilke haline getirdikleri bir muhteva çıkarmak zorlama bir yorum gibi görünse de üzerinde düşünölmeye değer görüyoruz.

Klasik dönemde te'vîl anlayışının hakim olduğu şiirler, iktidarın Şiîlerde olduğu Fatımîler döneminde yaşayan Şi'î şairlerin şiirleridir. Bu şairlerden biri olan Temîm b. Muizz (ö. 374/985), kardeşi Aziz Billah hakkında şunları söylemektedir:⁴⁹

وَأَنْتَ أَنْتَ الْخَامِسُ الْقَائِمُ الَّذِي تَدِينُ لَهُ أَرْضُ الْعِرَاقَيْنِ عَنْ قَسْرِ
وَلَمَّا احْتَلَفْنَا فِي النُّجُومِ وَعَلِمَهَا وَفِي أَنَّهَا بِالنَّفْعِ وَالضَّرِّ قَدْ تَجْرِي
فَمِنْ مُؤْمِنٍ هُنَا بِهَا وَمُكَذِّبٍ وَمِنْ مُكْتَبِرٍ فِيهَا الْجِدَالَ وَلَا يَدْرِي
وَمِنْ قَائِلٍ تَجْرِي بِسَعْدٍ وَأَنْحَسٍ وَتَعْلَمُ مَا تَأْتِي مِنَ الْخَيْرِ وَالشَّرِّ
فَعَلَّمْتَنَا تَأْوِيلَ ذَلِكَ كُلِّهِ بِمَا فِيهِ مِنْ سِرٍّ وَمَا فِيهِ مِنْ جَهْرٍ

⁴⁴ Krs. 'İnan, *el-Hâkim Biemrillah ve esraru'd-da'veti'l-Fatimiyye*, s. 260; el-A'zamî, *el-Hakaiku'l-hafiyye ani's-Şiati'l-Fatimiyye ve'l-İsnâşeriyye*, s. 30.

⁴⁵ Al-ı İmrân: 3/7.

⁴⁶ Hicazî, *el-Hitâbu's-siyasî*, s. 88-89.

⁴⁷ Şehristanî, *el-Mîlel ve'n-nihal*, s. 133.

⁴⁸ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb ve meâdinu'l-cevher*, II, 378.

⁴⁹ Temîm b. Muizz, *Dîvanu Temîm b. Muizz Lidînillah el-Fatimî*, s. 206.

عَنِ الطَّاهِرِ الْمُنْصُورِ جَدِّكَ نَاقِلًا وَكَانَ بِهَا دُونَ الْبَرِيَّةِ ذَا خَيْرٍ
 Şu kesindir ki bugün görev alan beşinci imam sensin
 İki Irak'ın (Basra-Kûfe) çaresiz boyun eğdiği kimsesin

*Yıldızlar ve yıldız bilgisi hakkında anlamadığımızda
 Hareketlerinde yarar mı zarar mı var diye tartıştığımızda*

*Kimisi inanarak bir şeyler söylüyor kimisi yalanlıyor
 Nice kimseler de hiçbir şey bilmeden öylece tartışıyor*

*Oysa sen tüm bunların "te'vil"ini bizlere öğretmişsin
 "Gizli=batın" ve "açık=zahir" anlamları bildirmişsin*

*Bu bilgileri naklen aldığın kişi temiz deden Mansûr'dur
 Bu bilgilerden haberdar olan diğer insanlar değil, odur*

2. 4. 'İsmet

Günâhlardan masum olmak demek olan 'ismet, imametle doğrudan ilişkili bir kavramdır. Şîa inancına göre imamlar büyük küçük bütün günâhlardan masumdurlar. Onların büyük küçük hiçbir günâh işlemediklerine ve işlemeyeceklerine inanmak vaciptir. Zeydiler hariç, bütün Şiî gruplar bu inançtadırlar. Zeydiler ise sadece Hz. Ali'nin masum olduğuna inanırlar. Dolayısıyla ondan sonraki imamların masum olduklarına inanmanın vacip olmadığını savunurlar. Başta İmâmiyye olmak üzere Şiîleri imamların masum olmaları gerektiği inancına sevk eden faktörler Seyyid Muhsin el-Amilî tarafından şöyle özetlenmektedir: "İmam, Hz. Peygamber'den sonra onun adına şeriatı tebliğ eden kişidir. O bu şeriatı eksikliklerden ve fazlalıklardan korumakla görevlidir ve hep doğru olanı yapar. Eğer onun hata yapması veya günâh işlemesi söz konusu olursa kendisine bu konuda doğru yolu gösterecek birine ihtiyaç duyması da söz konusu olur. Dolayısıyla masum olmayan birinin şeriatı güvenle koruması mantıklı değildir".⁵⁰ Ehl-i Beyt imamlarının masumiyetlerine delil gösterilen nasslardan biri şu ayettir:⁵¹ "Ey Ehl-i Beyt! Allah sadece sizden gühâhı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor".⁵²

Kendilerine normal beşer ile peygamber arasında bir yer verilen imamların masumiyetlerini, vârisleri oldukları Peygamber'den aldıklarına inanılmaktadır. Yani nasıl ki peygamber masum ise, onun varisleri ve halifeleri olan Ehl-i Beyt imamlarının da onun gibi masum olmaları gerekir.⁵³

⁵⁰ Seyyid Muhsin el-Emîn el-Huseynî el-Âmilî, *A'yanu's-Şîa*, III, 22.

⁵¹ Muhammed Beyyûmî Mehran, *el-İmame ve Ehlul-Beyt*, I, 190.

⁵² Ahzâb: 33/33.

⁵³ Bkz. el-Gazzalî, *Fadâihu'l-Bâtiniyye*, s. 42; Hasan Hanefî, *Humûmu'l-fiker ve'l-vatan*, I, 254.

Klasik şiirler içerisinde "ismet" teriminin yukarıda özetlediğimiz çerçevesiyle çok net olarak işlendiği ve "günâh" ile birlikte zikredildiği bir örnek Fatımîler döneminin ünlü Şiî şairlerinden el-Mueyyed Fi'd-Dîn (ö. 470/1077)'e ait aşağıdaki beyitlerden ikincisidir:⁵⁴

وَأِنَّمَا الطَّاعَةُ لِلْأَطْهَارِ
أَلِ الرُّشَادِ وَالتَّقَى وَالْعِصْمَةِ
أَلِ النَّبِيِّ الصَّفْوَةِ الْأَبْرَارِ
أُيْمَةٌ مَا قَارَتْهُمْ وَصَمَهُ
Ancak pâk olan imamlara itaat edilebilir, boyun eğilir
Onlar da temiz ve iyi kimseler olan Peygamber ailesidir

*Bu aileden gelenler doğruluk, takva ve "ismet" erbabıdır
Bunlar öyle imamlardır ki yanlarına bile yaklaşmaz günâhlar*

Görüldüğü gibi Mueyyed burada Peygamber, Peygamber ailesinden gelen imamlar ve onların günâhlardan masumiyeti arasında bir ilişki kurmaktadır.

2. 5. Takiyye

Sakinme ve korunma ifade eden "tevekkâ" veya "ittekâ" fiilinden mastar ismi olan takiyye⁵⁵, terim olarak can, mal ve namusun veya mezhebî bir projenin tehlikeye gireceği zaman bunları korumak için kişinin gerçek düşüncesini gizleyerek başka türlü görünmesine denir.⁵⁶ Zeydiler hariç, Şiîlerin benimsedikleri bu prensip doğrultusunda bazı Kur'an ayetleri yeniden yorumlanmıştır. Bu bağlamda; "sabrettiklerine karşılık onlara iki kez mükâfat verilir"⁵⁷ ayetinde geçen ve çifte mükâfata vesile olduğu belirtilen sabırdan maksadın takiyye yapılarak gösterilen sabır olduğu ileri sürülmüştür. Bunun yanında Dakyanus ve yakın çevresinin inançlarını paylaşmadıkları hâlde onların bayramlarına katılan ve onlar gibi "zünnar" bağlayan "Ashab-ı Kehf" dünyanın en takiyyeci insanları olarak kabul edilmiş, bu bağlamda Hz. Ali'nin Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'e bîat etmesi ile Hz. Hasan'ın Muaviye'ye bîat etmesi de takiyye icabı olduğu benimsenmiştir.⁵⁸

Takiyye bağlamında yorumlanan ayetlerden biri de içinde takiyyenin bir versiyonu olarak kabul edilen "tukat" (sakinme) kelimesinin geçtiği şu ayettir: "Mü'minler mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesinler. Kim bunu yaparsa artık onun Allah nezdinde hiçbir değeri yoktur. Ancak kâfirlerden gelebilecek bir tehlikeden sakınmanız bunun dışındadır".⁵⁹

Hadis alanında takiyye konusunda en çok delil getirilen olay Ammâr b. Yâsir olayıdır. Bilindiği gibi Müşrikler yakaladıkları Ammâr'a işkence ederek onu ancak Allah'ı ve Muhammed'i inkar etmesi şartıyla serbest bırakacaklarını söyle-

⁵⁴ El-Mueyyed Fi'd-Dîn, *Dîvanu'l-Mueyyed Fi'd-Dîn*, s. 205.

⁵⁵ Mehrân, *el-İmame*, I, 207.

⁵⁶ Hûfî, *Edebu's-siyase*, s. 54.

⁵⁷ Kasas: 28/54.

⁵⁸ Hûfî, *Edebu's-siyase*, s. 54-55.

⁵⁹ Al-i İmrân: 3/28.

mişlerdir. Ammâr da işkenceye dayanamayarak bunu kabul ederek onların istedikleri şekilde konuşmuştur. Serbest bırakıldıktan sonra Hz. Peygamber'in yanına gidip üzüntüsünü dile getiren Ammâr'a Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Kalbini nasıl görüyorsun?". Ammâr bu soruya "imanın verdiği güven içinde" cevabını verince Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Öyleyse onlar aynı şeyleri tekrarlasalar sen de aynı şeyleri söyle". İbn Kesîr (ö. 774/1373) "*Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkar ederse Allah'ın gazabı onlar içindir; onlar için büyük bir azap vardır*" ayetinden istisna edilen "*kalbi iman ile dolu olduğu halde inkara zorlananlar hariç*"⁶⁰ kısmının Ammâr hakkında nazil olduğunu rivayet etmektedir.⁶¹

Şiî bir imam, dönemin halifesine karşı ayaklanmak istediği zaman bu ayaklanmanın plân ve tedbirlerini gizliden hazırlar ve taraftarlarına da bunu gizli tutmalarını tavsiye eder; fakat hep birlikte o halifeye itaat ediyorlarmış gibi görünürler.⁶² Şîa inancına göre İmam Cafer Sadık takiiye konusunda şunları söylemiştir: "Takiyye benim dinimin ve atalarımın dinlerinin bir parçasıdır. Dolayısıyla takiiye yapmayanın dini de yoktur. Allah'a açıkça ibadet edildiği gibi gizlice de ibadet edilmelidir. Bizim gizli bir durumumuzu ifşa eden onu inkâr etmiş gibi olur".⁶³

Şiîlerin takiiye anlayışı, büyük ölçüde onların dönemin, iktidar güçlerinden gördükleri zulüm ve baskıya bağlanabilir. Ahmed Emîn bu konuda özetle şunları kaydetmektedir: İktidarı elinde bulunduran Emeviler her tarafa saldıkları casuslarla âdeta Şiî avına çıkmışlardı. Yakaladıklarını hiç acımadan öldürüyor, el ve ayaklarını kesiyor, büyük işkencelere tabi tutuyorlardı. Haklarında "Şiîdir" ihbarı yapılanlar hapse atılıyor, evleri yıkılıyor ve mal ve mülklerine el konuluyordu. Bu bakımdan özellikle Abdullah b. Ziyâd ve Haccac gibi Emeviler döneminin vali ve komutanları birisi için "kafirdir" veya "zındıktır" denilmesini "Şiîdir" denilmesine hep tercih ederlerdi. Bundan dolayı çok fakir olan ve Haccac'dan yardım istemeye giden fakat adı "Ali" olan bir vatandaş kendini şunları söylemek zorunda hissetmiştir: "Ey emirimiz! Ben fakir biriyim ve sizin yardımınıza muhtacım. Fakat ailem kabahat işleyerek adımı Ali koymuşlardır". Muaviye'nin kendisi de valilerine gönderdiği talimatta Hz. Ali'yi veya onun ailesinden birini seven kişinin şahitliğinin kabul edilmemesini ve divandan aldığı maaş ve gelirin kesilmesini; Hz. Osman'ı sevenlere ise yakınlık gösterilip onlar için kesenin ağzının sonuna kadar açılmasını emretmiştir. Emevilere karşı beraber mücadele ettikleri Şiîleri tanıyan Abbasiler zamanında da durum değişmemiş ve Şiîlere yönelik baskı ve zulüm devam etmiştir. İşte tüm bu maddî ve mânevî baskılar Şiîleri gizliliği esas alan takiiyeyi benimsemelerinde etkili olmuştur. Şiîlerin aksine, tüm zulüm

⁶⁰ Nahl: 16/106.

⁶¹ İbn Kesîr, *Tefsîru İbni Kesîr*, II, 911-912.

⁶² Hicazî, *el-Hitâbu's-siyasî*, s. 112.

⁶³ Krş. Nu'man, *De'âimu'l-İslâm*, I, 59-60; el-Mueyyed Fi'd-Dîn, *el-Mecâlisu'l-Mueyyediyye*, s. 277; Küleynî, *el-Kaff*, II, 248.

ve baskılara rağmen Haricîlerin büyük çoğunluğu takiiyeyi benimsemezler ve inançları söz konusu olduğunda canlarını ve mallarını önemsemezler. Sünnîler ise bu konuda bir orta yolu benimsemişlerdir. Nitekim onlara göre malına, canına veya inancına zarar verilme endişesini taşıyan kimselerin öncelikle başka bir yere hicret etmeleri gerekir. Eğer hicret etmeye gücü yoksa ortaya çıkan zaruret ortamında takiiye yapabilir.⁶⁴

Şîî bir devlet kuran Fatimîler döneminde Şîîlere yönelik bir baskı ve zulüm söz konusu olmadığı için takiiye prensibine ihtiyaç duyulmadığı halde dönemin ünlü Şîî şairlerinden el-Mueyyed Fi'd-Dîn'in bu prensibin gizlenme ve gizlilik ifade eden "tesettür", "esrar", "sitr" ve "samt" (suskunluk) versiyonlarına şiiirinde yer verdiğini görüyoruz. Nitekim bu şair iki ayrı beytinde şunları söylemektedir:⁶⁵

رَضِيْتُ التَّسْتُرَ لِي مَذْهَبًا وَمَا أَتَّبَعِي عَنْهُ مِنْ مَعْدَلٍ

Kendime bir mezhep edindim gizlenmeyi

Kendime layık görmem ondan yan çizmeyi

تَعَالَى الَّذِي قَدْ صَانَ أَسْرَارَ دِينِهِ فَلَيْسَ سَهْلًا سِتْرًا وَحَلَّلَهَا صَمْتًا

Dininin sırlarını korumaya alan zât yüce birisi

Giydirmiş onlara gizlilik ve suskunluk perdesi

2. 6. Ric'at = 'Avdet

Ric'attan maksat bir süre gizlenen imamın tekrar geri dönmesidir. Literatüre "gaybet" veya "ihtifâ" olarak da geçen gizlenme ile "ric'at" veya "avdet" olarak geçen geri dönme anlayışının "takiiye" prensibiyle sıkı ilişkileri vardır. Bu ilişkiye göre gaip imamlar zamanı geldiğinde geri dönüp adaletle hükmetmeleri için takiiye icabı geçici bir süre ilgili yerlerde gizlenmişlerdir.⁶⁶

Uzeyir peygamberin öldükten yüz yıl sonra eşiğiyle birlikte diriltilmesinin Yahudilikte, Hz. İsa'nın çekildiği göklerden tekrar dünyaya dönüp adaletle hükmetme inancının da Hıristiyanlıkta bir "ric'at" fikrini doğurduğunu ve bu fikirlerle Şîîadaki "ric'at" anlayışı arasında bir paralellik bulunduğunu söyleyen bazı araştırmacılar İslam tarihinde "ric'at" fikrini ortaya atan ilk kişinin Yahudi asıllı Abdullah b. Sebe' (ö. 40/660) olduğunu belirtirler. Bu çerçevede Abdullah'ın "ben İsa'nın geri döneceğine inandıkları halde Muhammed'in geri geleceğine inananlara hayret ederim" diyerek önce Hz. Peygamber'in tekrar geri geleceğine ilişkin propaganda yaptığı, ardından ise Hz. Ali'nin ölmediğini ve bir gün geri geleceğinin propagandasını yaptığı nakledilmektedir. Rivayete göre Abdullah b. Sebe' önce "Kur'an'ı sana farz kılan Allah seni dönülen yere döndürecek"⁶⁷ ayetini Hz. Peygamber'in geri gönderileceği yönünde yorumlamış, Hz. Ali'nin şehit edilme-

⁶⁴ Bkz. Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 274-275.

⁶⁵ Bkz. el-Mueyyed, *Dıvanu el-Mueyyed Fi'd-Dîn*, birinci beyit için s. 290, ikinci beyit için s. 292.

⁶⁶ Hicazî, *el-Hitâbu's-siyasî*, s. 114.

⁶⁷ Kasas: 28/85.

sinden sonra ise şu türden sözler sarf ederek geri dönüş olayını Hz. Ali ile irtibatlandırmıştır: " Ali ölmemiş, zulümle dolan dünyayı adaletle doldurmadiği sürece de ölmeyecektir. Bana onun dağılmış beynini yetmiş keseye koyup getirseniz ve öldüğüne ilişkin yetmiş adil şahit tutsanız da ben onun öldüğüne inanmayacağım. O hep sağdır ve bulutlar arasında seyahat etmektedir. Nitekim duyulan gök gürültüsü onun sesi, çakan şimşek de onun tebessümüdür".⁶⁸

Gaip olup dönecek olan imamın kimliği konusunda Şiîler arasında bazı görüş ayrılıkları vardır. İmâmîyye Şîasından "Bakıriyye" grubu bu imamın Bakır Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hasan olduğunu söylerken, Zeydîlerden bir grup bunun Yahya b. Zeyd olduğunu söylerler. Zeydîlerin başka bir grubu ise bu imamın Fatimî olduğunu, ilerde doğacağını, adının Muhammed olduğunu ve görevinin Emevîlerin arkasında giden Süfyan'ı ve taraftarlarını öldürmek olduğunu savunmuşlardır. İsmailiyye Şîası geri dönecek olan imamın Muhammed b. İsmail olduğuna inanırken, Keysanîler bunun Muhammed b. Hanefiyye olduğuna inanırlar.⁶⁹

Gaybet ve ric'at anlayışını bize yansıtan ilk belgeler bazı Şiî şairlerin söyledikleri şiirlerdir. Şehristanî, Keysanî Şiîlerin bir kolu olan Muhtariyye mensuplarının gaip imamın Muhammed b. Hanefiyye olduğuna, onun ölmediğine, Radva Dağı'nda su ve bal akan iki çeşmenin yanında gizlendiğine, dolayısıyla zamanı geldiğinde geri döneceğine ilişkin görüşlerinden bahsederken Kuseyyir'e ait bir şiirde geçen şu iki beyti kanıt göstermektedir:⁷⁰

وَسَيْبٌ لَا يَذُوقُ الْمَوْتَ حَتَّى
يَقُودَ الْخَيْلَ يَقْدِمُهَا اللَّوَاءُ
تَغِيَّبَ لَا يُرَى فِيهِمْ زَمَانًا
بِرَضْوَى عِنْدَهُ عَسَلٌ وَمَاءٌ
*Bir diğer torun ki kendisi ölümü tatmayacaktır
Önde sancak, süvarileri sürmeden ölmeyecektir*

*Gizlenmiş, bir süre görünmeyecek aralarında
Radva'dadır; bal ve su çeşmeleri var yanında*

Şiî şair Seyyid el-Himyerî (ö. 173/789)'nin şiirlerine dayanan Şehristanî'nin aktardığına göre Muhammed b. Hanefiyye Radva Dağı'nda bir aslan ile bir kaplan tarafından korunmakta ve bulunduğu yerde birinden su, öbüründen bal akan iki kaynak bulunmaktadır. Bir süre burada "gaiib" olarak kalacak olan bu imam daha sonra zulümle dolmuş dünyayı adaletle doldurmak üzere geri dönüş yapacaktır. Şehristanî'ye göre "gaybet" hakkındaki ilk ifadeler bunlardır.⁷¹

⁶⁸ Bkz. Hûfî, *Edebu's-siyâse*, s.56, 67-68.

⁶⁹ Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâge*, II, 179.

⁷⁰ Bkz. Şehristanî, *el-Milel ve'n-nihal*, s. 135-136.

⁷¹ Şehristanî, *el-Milel ve'n-nihal*, s. 136.

Kumeyt de bir beytinde Muhammed b. Hanefiyye'nin Radva Dağı'nda gizlendiğine ve yanında birinden su birinden bal akan iki pınarın bulunduğuna işaret etmektedir ki beyit şöyledir:⁷²

تَعَبَ لَا يُرَى فِيهِمْ سِنِينَا بِرَضْوَى عِنْدَهُ عَسَلٌ وَمَاءُ
Gizlenmiş, yıllarca görünmeyecek aralarında
Radva'dadır; bal ve su çeşmeleri var yanında

2. 7. Mehdî

"Heda-yehdî" fiilinden ism-i mef'ûl olan mehdî, Allah tarafından kendisine doğru yol gösterilen kişi demektir. Bu anlamıyla mehdî kelimesi Hassan b. Sabit tarafından Hz. Peygamber hakkında kullanılmıştır. Hassan Hz. Peygamber'in vefatı üzerine söylediği bir şiirin "mehdî" kelimesinin geçtiği beytinde şöyle diyor:⁷³

جَزَعًا عَلَى الْمَهْدِيِّ أَصْبَحَ ثَاوِيًا يَا خَيْرَ مَنْ وَطِئَ الْحَصَى لَا تَبْعُدِ
Artık toprağın altına girmiş olan Mehdî'nin yasını tutuyorum
Ey çakıl taşlarına basanların en iyisi! Uzak olmayasın diyorum

Mehdî kelimesi bir hadiste Hz. Ali hakkında kullanılmıştır. İbnu'l-Esîr (ö. 630/1322)'in rivayetine göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Eğer Ali'yi emîr tayin ederseniz -ki bunu yapacağımızı zannetmiyorum- onu hadî ve mehdî olarak göreceksiniz".⁷⁴

Muntazar Mehdî olarak bilinen beklenen ahir zaman mehdîsine gelince, bu konuda birçok hadis rivayet edilmiş, İbn Haldûn "Mukaddime"sinde bunların hemen hemen tümünü kritize ederek zayıf göstermiştir. Ehl-i Beyt'in muntazar mehdîsiyle ilgili bu hadislerden biri şöyledir: "Mehdî benim soyumdan, Fatıma'nın oğullarından olacaktır".⁷⁵

2. 8. Devir

Özellikle Fatimîler döneminde İsmailî Şiîler tarafından şekillenen "devir" in temeli, Hz. Adem'den başlayarak Hz. Muhammed ile biten peygamberlik zincirinde imamların ruh ve nurlarının peygamberlerin ruh ve nurlarıyla birlikte yedişer devir halinde sonraki peygamberlere ve imamlara geçtiği, peygamberlik devrinin en son Hz. Muhammed'de, imamet devrinin de en son Hz. Ali'de kaldığı, fakat Hz. Muhammed ile birlikte peygamberlik devrinin son bulmasına rağmen imamet devrinin Hz. Ali ile son bulmayıp ondan sonra kendi soyundan gelen imamlara geçtiği inancına dayanmaktadır.⁷⁶

Devri benimseyen İsmailî Şiîlerin anlayışında devrin rakamsal olarak yedili olması ile başka yediler arasında bağ kurulmaktadır. Ülu'l-Azm olarak bilinen

⁷² Kumeyt, *Hâşimiyât*, s. 86.

⁷³ Ahmed Emîn, *Duha'l-İslam*, III, 235-236.

⁷⁴ İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-ğâbe*, IV, 112.

⁷⁵ es-Suyûtî, *el-Camiu's-sağîr*, VI, 277 (Feydu'l-Kadîr şerhiyle).

⁷⁶ Hicazî, *el-Hitâbu's-siyasî*, s. 117.

yedi büyük şahsiyet (Nuh-İbrahim-Musa-İsa-Muhammed-Ali-Muhammed b. İsmail); insanın bedensel sisteminin yedi organı (iki el, iki ayak, sırt, karın ve kalp); başın yedi organı (iki göz, iki kulak, burun, ağız ve dil); yedi gök ve yedi imam hep birbiriyle ilişkilendirilen rakamlardır.⁷⁷

Devir anlayışına göre, peygamberler gibi imamlar da biri "lahûtî" (ilahî), öbürü de "nasûtî" (beşerî) olmak üzere iki türlü yaratılışa sahiptirler. Lahûtî yaratılış onların ruhlar âlemindeki ruhsal yaratılışlarından, nasûtî yaratılış da onların bedensel yaratılışlarından ibarettir. Bu lahûtî ve nasûtî yaratılış Adem'den başlamak üzere her peygamberden kendisinden sonrakine devredildiği gibi, o peygamberle birlikte olan imamdan da kendisinden sonraki imama devredilmiştir. Yedili olarak gerçekleşen bu devir sisteminde her yedinci imam "Natık" ve "Faal akıl" unvanlarıyla anılmaktadır. Bu sistemde her peygamber kendisinden önceki peygamberin bütün özelliklerini temsil ettiği gibi her imam da kendisinden önceki imamın bütün özelliklerini temsil etmektedir. Bu imamlar baştan beri peygamberlerle birlikte devir işine katıldıkları için âlim varisleri olarak peygamberlerin özelliklerini de devralmışlardır. Dolayısıyla imamlar hakkında yerine göre Hz. İbrahim kastedilerek "Halîlullah"; Hz. Musa kastedilerek "Kelîmullah"; Hz. İsa kastedilerek "Mesîh" unvanları kullanılabilir.⁷⁸

Ruhsal ve nursal devrin şiddetli savunucularından olan İsmâîlî şair Mueyyed bir kasidesinde ilahî nurun peygamberden peygambere ve o zamanın natık ve vasî imamına devredilerek dönemin Fatimî imamı Mustansır'a da geçtiğini; yediği yasak meyveden dolayı tövbe eden Hz. Adem'in tövbesinin aslında imamı aracı kıldığı için kabul edildiğini; imamın aynı zamanda Nuh'un Gemisi, İbrahim'in Serin Ateşi, Musa'nın Asası, Davud'un Dili, Süleyman'ın Mülkü, İsa'nın Ruhu, Muhammed'in Mucizeleri ve Vasî'nin Faziletleri olduğunu belirtmektedir. Aynı şair başka bir şiirinde nursal ve ruhsal devrin temsilcileri olan peygamberleri ve imamları şöyle sıralamaktadır:

أَبِي الْخَلْقِ بَادِيهِ وَالْحَاصِرَةِ	سَلَامٌ بَدِيًّا عَلَى آدَمَ
أُدِيرَتْ عَلَى مَنْ بَعَى الدَّائِرَةَ	سَلَامٌ عَلَى مَنْ بَطُوفَانِهِ
عَدَاةَ أَحَفَّتْ بِهِ النَّائِرَةَ	سَلَامٌ عَلَى مَنْ أَنَاهُ السَّلَامُ
عُصَاةَ فَرَاعِنَةَ جَائِرَةَ	سَلَامٌ عَلَى قَاهِرٍ بِالْعَصَى
بِمَبْعِيهِ شَرَفَتْ نَاصِرَةَ	سَلَامٌ عَلَى الرُّوحِ عَيْسَى الَّذِي
وَلِيَّ الشَّفَاعَةِ فِي الْأَجْرَةِ	سَلَامٌ عَلَى الْمُصْطَفَى أَحْمَدَ
وَأَبْنَائِهِ الْأَنْجُمِ الرَّاهِرَةَ	سَلَامٌ عَلَى الْمُرْتَضَى حَيْدَرَ
لَدَيْكَ أَيَا صَاحِبِ الْقَاهِرَةِ	سَلَامٌ عَلَيْكَ فَمَحْصُولُهُمْ

⁷⁷ Bkz. Şeybî, *es-Sila beyne't-tasavvuf ve't-teşeyyu'*, s. 198; Neşşar, *Neş'etu'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslam*, II, 283, 286.

⁷⁸ Bkz. Muhammed Kamil Huseyn, *Tâifetu'l-İsmâîliyye*, s. 169; Nu'man, *Esasu't-te'vil*, s. 41, 51.

*En başında selam olsun Adem Peygamber'e
Odur baba göçebe ve yerleşik tüm kimselere*

*Selam olsun o peygambere ki onun tufanıyla
İsyan edenlerin başına getirildi her türlü bela*

*Selam kendisine serinlik gelen o peygambere
Ki bir sabah ateş sarmıştı kendisini çepeçevre*

*Selam olsun o peygambere ki elindeki asa ile
Kahretti asileri, zalimleri ve firavunları bile*

*Selam olsun İsa'ya ki kendisi Allah'ın ruhu idi
Onun gönderilmesiyle Nasıra şehri şereflendi*

*Selam olsun Allah'ın seçkin elçisi Ahmed'e
Odur şefaati üstlenecek olan ahret gününde*

*Selam olsun Allah'ın seçkin kulu Ali Haydar'a
Ve onun parlak yıldızlara benzeyen çocuklarına*

*Sana de selam, çünkü adı geçenlerin bir özeti
Sende bir araya gelmiştir ey Kahire'nin sahibi*

2. 9. Cefr

Aslında koyun yavrusunun ismi olan, sonra koyun derisi anlamında kullanılan “cefr” Şii literatürünün bir terimi olarak bir tür gizli ilim için kullanılmaktadır. Şii'lere göre eğitim ve tahsil yoluyla elde edilmeyen bu ilim ancak Allah tarafından Hz. Peygamber'e vahiy yoluyla iletilmiş, onun tarafından Hz. Ali'ye vasiyet yoluyla bildirilmiş, Hz. Ali bunu kendisinden sonraki imamlara bildirmiş, onlar da sonraki imamlara bildirmişlerdir. Bu ilim yoluyla dünyanın sonuna kadar meydana gelecek olan önemli hadiseler işaret edilmiştir. Cafer Sadık'a dayandırılan bir rivayete göre bu imam cefr ilminin anahtarının kendilerinde olduğunu söylemiş ve hem geçmiş peygamberler tarafından hem de İsrailoğullarından bazı âlimler tarafından bu ilimden bahsedilmiştir.⁷⁹

Cefrin mahiyetiyle ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. “Cefr” ve “Câmia”nın Hz. Ali'ye ait iki kitabın isimleri olduğunu söyleyen Şerîf Curcanî (ö. 838/1434)'ye göre Hz. Ali bu iki kitapta hurûfilik yoluyla dünyanın sonuna kadar

⁷⁹ Bkz. Seyyid Huseyin el-Muzafferî, *el-İmamu's-Sadık*, I, 109.

gerçekleşecek olan olaylara işaret etmiş, onun çocukları bunlardan haberdar olmuş ve gereği neyse ona göre hüküm vermişlerdir. Bunun yanında cefrin gaipten haber veren bir kitap değil de, içinde haram ve helal meselelerin yer aldığı ilmihal türü bir kitap olduğunu söyleyenler de vardır.⁸⁰

Mahiyeti ne olursa olsun, cefr ile Rafizilik arasında daha Abbasilerin ilk dönemi gibi erken bir dönemde ilişki kurulduğunu gösteren klasik şiirlere rastlamaktayız. Örneğin Mu'tezilî şairlerden Bısr b. Mu'temir (ö. 210/825) bir şiirinde Haricîlerin "İbadiyye" koluyla birlikte Şiîlerden "Rafizî" fırkayı ve bu fırkanın önemli ilgi alanı olan "cefr"i ismen zikrederek konuya ışık tutmaktadır. Nitekim şair ilgili beytinde şunları söylemektedir:⁸¹

لَسْتُ إِبَاضِيًّا غَيِّبًا وَلَا كَرَافِضِيًّا غَرَّةَ الْجَفْرِ
Ben ne geri zekalı/aptal bir İbadiyim
Ne de cefrin oyuncuğu olmuş Rafiziyim

SONUÇ

Arap dilinde yardım, taraftar ve fırka anlamlarını ifade eden "ş-y-'a" kökünden gelen "Şiî", Ali'nin taraftarlığını yapıp ona yardım eden ve onun bütün sahabîlerden üstün olduğunu savunarak halifelüğün onun hakkı olduğunu benimseyenlere verilen genel isimdir. Hz. Ali'nin sağlığında onun taraftarları "Şiî" olarak adlandırıldıkları gibi "Alevî" olarak da adlandırılmış ve bu ikili kullanım Emevîler dönemi boyunca da devam etmiştir. Fakat Abbasilerden itibaren Alevî terimi yavaş yavaş bırakılmış, Şiî kullanım ağırlık kazanmıştır. Bunun yanında "Alevî" terimi sağlığında Hz. Ali'yi, "Şiî" ise ondan sonra çocuklarını destekleyenleri karşılamak üzere kullanılmıştır.

Şiir söylendiği dönemin sosyal ve siyasal yapısını yansıtan önemli bir vesika olduğu gibi, o dönemin dinî ve mezhebî dokusunu da yansıtan çok önemli bir belgedir. Mensup oldukları dinî fırkanın propagandasını, karşı fırka veya fırkaların da antipropagandasını yapan şairler bu bağlamda şiirlerinde o fırka veya fırkaların görüşlerine ışık tutan litaratürel kavramları başarılı bir şekilde kullanmışlardır. Böyle bir rolü üstlenen şairler grubundan biri de Şiî şairlerdir. Bunlar çekirdekleri Asr-ı Saadet'e atılan, Emevîler ve Abbasiler dönemlerindeki fırkalar arası mücadeledede iyice şekillenen, Fatımîler döneminde ise daha farklı boyutlar kazanan birçok mezhebî kavramı şiirlerine yansıtmışlardır. Şiî şairler gibi onlara muhalif olan Emevî, Hâricî, Abbasî ve Mu'tezilî gibi fırka şairleri de şiirlerinde bu kavramlardan bir kısmını argüman olarak kullanmışlardır.

Çalışmamızın akışından anlaşıldığı kadarıyla Şiî tasavvurun merkezinde "imamet" yer almış, öbür kavramlar doğrudan veya dolaylı olarak bu merkezin etrafında şekillenmiştir. Örneğin Hz. Ali'nin Hz. Peygamber tarafından imam

⁸⁰ Bu görüşler için bkz. Mehrân, *el-İmame*, I, 266-267.

⁸¹ Şevkî Dayf, *el-Asru'l-Abbasiyyu'l-Evvel*, s. 429.

olarak tayin edildiği onun da kendisinden sonraki imamları tayin ettiği düşünce-sinden "nass", "tayin" ve "vasî"; imamların günâhlardan masum olduklarına ilişkin görüşlerinden "ismet"; imamların daha ruhlar âlemindeyken bile imam oldukları ve bu görevi birbirlerine devrettikleri inancından "devir"; Kur'an ayetlerinin anlamları herkes tarafından bilinen zahîrî ve anlamlarının sadece imamların bildiği batînî olmak üzere ikiye ayrıldığı anlayışından "tenzîl" ve "te'vîl"; Hem Hz. Ali'nin hem de kendisinden sonra gelen imamların kendi dönemlerindeki halifelere konjektör gereği bîat ettikleri fikrinden "takiyye"; ölmedikleri savunulan bazı imamların belirli yerlerde gizlendikleri ve zamanı geldiğinde bunların geri dönerek zulümle dolan dünyayı adaletle dolduracakları inancından da "gaybet", "ric'at" ve "mehdî" kavramları geliştirilip şekillendirilmiştir. Bundan dolayıdır ki bu kavramlara kaynaklık eden klasik dönem Arap şiiri kelâm ve mezhepler tarihi açısından olduğu kadar edebiyat araştırmaları açısından da büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- AHMED EMÎN, *Duha'l-İslam*, Beyrut 2004.
 -----, *Fecru'l-İslam*, 1975 (baskı yeri yok).
 A'ZAMÎ, Muhammed Hasan, *el-Hakaiku'l-hafiyye ani's-Şiati'l-Fatımiyye ve'l-İsnâaşeriyye*, Kahire 1970.
 BABELÎ, Azîze Fevvâl, *Mu'cemu's-şu'arai'l-muhadramîn ve'l-Umeviyyîn*, Beyrut 1998.
 BOZAN, Metin, *İmâmiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, Ankara 2004.
 CEVHERÎ, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh: Tâcu'l-luğa ve sihâhu'l-Arabıyye*, I-VII, nşr.: Ahmed Abdulfâfûr Attâr, Beyrut 1990, I, 1860.
 DAYF, Şevkî, *Tarihü'l-edebî'l-Arabî: el-Asru'l-Abbasiyyu'l-Evvel*, Kahire 1966.
 DAİRETU'L-MAARİFİ'L-İSLAMİYYE, Kahire 1969.
 EŞ'ARÎ, Ebu'l-Hasan Alî b. İsmâil, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve'htilafu'l-musallîn*, nşr.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Kahire 1969.
 FEYRÛZÂBÂDÎ, Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kamûsu'l-muhît*, Kahire 1952.
 GAZZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *Fadâihu'l-Bâtiniyye*, nşr.: Abdurrahman Bedevî, Kahire 1964.
 HANEFÎ, Hasan, *Humûmu'l-fîkr ve'l-vatan*, Kahire 1998, I, 254.
 HEYSEMÎ, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, I-X, Kahire 1352.
 HİCAZÎ, Abdurrahman, *el-Hitâbu's-siyasî fi's-şîri'l-Fatimî*, 1. bs., Kahire 2005.
 HÛFÎ, Ahmed Muhammed, *Edebu's-siyase fi'l-asri'l-Umevî*, Beyrut ts.
 HUSEYNÎ, Seyyid Muhsin el-Emîn, *A'yanu's-Şîa*, Dimaşk 1935.
 İBN EBÎ'L-HADÎD, *Şerhu Nehci'l-Belağa*, I-VI, Beyrut 1989.
 İBN FÂRİS, Ebu'l-Hasan Ahmed, *Mu'cemu'm-mekâyîsu'l-luğa*, nşr. Abdusselâm Muhammed Harûn, Beyrut 1991.
 İBN HALDÛN, *Mukaddime*, nşr.: Ali Abdulvahid Vâfi, Mısır 1957.
 İBN KESÎR, *Tefsîru İbni Kesîr*, I-IV, Beyrût 1986.

- İBNU'L-ESÎR, *Usdu'l-ğâbe*, I-IV, Kahire 1970.
- İBNU'N-NEDÎM, *el-Fihrist*, nşr.: Şeyh İbrahim Ramazan, Beyrut 1994.
- İNÂN, Muhammed Abdullah, *Hâkim Biemrillah ve esraru'd-da'veti'l-Fatımiyye*, Kahire 1988.
- İRFAN Abdulhamid, *İslam'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, çeviren: Saim Yeprem, İstanbul 1994.
- KÜLEYNÎ, Muhammed b. Yakûb, *el-Kâfi*, 1. bs., Tahran 1376.
- KUMEYT B. ZEYD, *Hâşimiyât*, nşr.: Davud Sellûm-Nurî Hammûdî el-Kaysî, Beyrut 1986.
- LEWIS, Bernard, *The Origins of Ismailism*, Cambridge 1940.
- MEHRAN, Muhammed Beyyûmî, *el-İmame ve Ehlu'l-Beyt*, Beyrut 1995.
- MES'ÛDÎ, Alî b. Huseyn, *Murûcu'z-zeheb ve meâdinu'l-cevher*, I-IV, nşr.: Saîd Muhammed el-Lahhâm, Beyrut 1997.
- MUEYYED Fİ'D-DÎN, Ebû Nasr Hibetullah, *Dîvanu el-Mueyyed Fi'd-Dîn*, nşr.: Muhammed Kamil Huseyn, Kahire 1949.
- , *el-Mecâlisu'l-Mueyyediyye*, nşr.: Muhammed Abdulkadir Abdunnasır, Kahire 1975.
- MUHAMMED Kamil Huseyn, *Taifetu'l-İsmâîliyye*, Kahire 1959.
- , *Fî Edebi Mısr el-Fâtımiyye*, Kahire ts.
- MUHAMMED Mahmûd, *Mezhebu't-te'vîl 'inde Şîa el-Batıniyye*, Kahire 1983.
- NEŞŞÂR, Alî Samî, *Neş'etu'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslam*, Kahire 1996.
- NEVBAHTÎ, Ebû Muhammed Hasan b. Musa, *Firaku's-Şîa*, İstanbul 1931.
- NU'MAN, Kadî, *De'âimu'l-İslâm*, nşr.: Asîf b. Alî Aşğar Feyzî, Kahire 1993.
- , *Esasu't-te'vîl*, nşr. Arif Tâmir, Beyrut 1960.
- RÂÇİB el-İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât fî ġaribi'l-Kur'an*, Beyrut ts.,
- SÂLÛS, Alî Ahmed, *Akâdetu'l-imame inde's-Şîa el-İsnâaşeriyye*, Kahire 1987.
- SUYÛTÎ, Celaluddîn Abdurrahman, *el-Camîu's-sağîr*, I-VI, Beyrut 1972 (Feydu'l-Kadîr şerhiyle).
- ŞEHRİSTANÎ, Muhammed b. Abdulkarîm, *el-Milel ve'n-nihal*, çeviren: Muharrem Tan, İzmir 2006.
- ŞEYBÎ, Kamil Mustafa, *es-Sıla beyne't-tasavvuf ve't-teşeyyu'*, Kahire 1969.
- TEMÎM B. MUİZZ, *Dîvanu Temîm b. Muizz Lidînillah el-Fatımî*, Kahire 1995.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, *Tefsîru't-Taberî*, I-XV, Kahire 1969.